

En hoe verder hij ging, des te langer werd zijn terugweg...

Over kerkelijke participatie en binding in VINEX-locaties

Henk de Roest

Wie het station Utrecht vanuit het westen binnenrijdt kan, wanneer zij daar oog voor heeft, op een muur een regel lezen van de jonggestorven Utrechtse prozaïst Kees Crone: “En hoe verder hij ging, des te langer werd zijn terugweg”. Een vanzelfsprekende waarheid, maar niettemin een intrigerende regel. Vandaag is deze zin het motto van mijn lezing. De regel trof mij na lezing van de inventarisatie die Otto Grevink maakte van de kerkelijke activiteiten in Vinex-locaties. Aan de ene kant geeft deze regel iets aan van de structurele onbereikbaarheid van veel mensen in nieuwbouwwijken. Hoe verder zij van de kerk afstaan, hoe langer de te overbruggen afstand. Zowel voor hen zelf, als voor de kerk. Aan de andere kant, wanneer mensen bereikt worden met activiteiten kán er een vorm van binding ontstaan, die de terugweg naar een bestaan zonder kerk en geloof moeilijker maakt. Hoe meer hij of zij betrokken raakt, hoe lastiger het wordt om ervan los te komen. Anders gezegd, wie eenmaal werkelijk door het evangelie is aangesproken, komt er niet zo gemakkelijk meer van los.

Fundamentele vraag

In een opstel over de zichtbare kerk stelt Dietrich Bonhoeffer in 1935 een fundamentele vraag. Op welke ruimte maakt de kerk aanspraak in de wereld?¹ Waar weet zij zich begrensd? De theologie, schrijft hij, en de vraag naar de kerk ontwikkelen zich uit de *empirische* ervaringen, die de kerk opdoet wanneer zij tegen andere ruimten aanbotst. Bonhoeffer denkt bij deze andere ruimten aan de overheid. In zijn dagen komt het aan op beslissingen die genomen moeten worden, omdat kerk en staat botsen. Er is een confrontatie gaande. Plaatselijk uit deze zich in een strijd die wordt uitgevochten in parochies en gemeenten: de *Kirchenkampf*. De christelijke gemeente krijgt het te verduren en deze ervaring maakt de vraag naar de verhouding tot de staat urgent. Welke ruimte komt de kerk toe?

Ik neem deze vraag precies zestig jaar later op in een nieuwe situatie. En nu hoor ik in deze vraag een vóórvraag, een allereerste vraag, die opkomt vanuit de ervaring dat er andere gemeenschappen zijn die ruimte innemen in de wereld: andere religieuze gemeenschappen bijvoorbeeld, maar ook seculiere verbanden. Kerken stuiten in hun eigen omgeving op allerlei instellingen: verenigingen, organisaties, ontmoetingsplaatsen. Waar mensen werken, waar mensen hun vrije tijd aan spenderen, maar ook waar zij antwoorden vinden op de vragen naar de zin van hun leven. Er zijn andere kerken, moskeeën, synagogen en tempels. Er is een groot aanbod aan incidentele groepsvorming: in cursussen, weekends, retraites en bezinningsdagen. Mensen plukken uit een breed aanbod wat van hun gading is. En ze willen hun vrijheid niet opgeven. En nu luidt de vóórvraag: wat doen wij eigenlijk hier? Waartoe zijn wij kerk? Op welke ruimte maken wij aanspraak?

De vraag ‘waarom zijn wij wat wij zijn en doen wij wat wij doen?’ ontstaat dus ook

¹ Dietrich Bonhoeffer, ‘Sichtbare Kirche im Neuen Testament’, in: Dietrich Bonhoeffer, *Theologie – Gemeinde. Vorlesungen, Briefe, Gespräche*. Gesammelte Schriften. Dritter Band. München 1960, 325-334.

op het moment, dat een christelijke geloofsgemeenschap in wording, zich haar grenzen bewust wordt. In een nieuwe woonwijk dingen meerdere verenigingen om de gunst van de nieuwe bewoners. Wanneer een kerk stuit op haar grenzen, en dat is in een Vinex-locatie heb ik de indruk meermalen het geval, rijst de vraag naar haar oorsprong. Waartoe is het allemaal begonnen? Wat is onze *raison d'être*, de reden van ons bestaan? Wat hebben wij te vertellen? Of hebben wij op de keper beschouwd niet zo veel meer te vertellen?

Bonhoeffer merkt op, dat de kerk door de Geest is ontstaan. Dat klinkt weinig spectaculair. Ik interpreteer deze opmerking echter zo, dat het nooit vanzelf spreekt, dat er een kerk is die ruimte inneemt in de wereld. Haar werkelijkheid is een door Gods Geest mogelijk gemaakte realiteit, maar daarmee hangt haar bestaan – en dus ook haar toekomst – metaforisch gesproken in de lucht. Zij is per definitie fragiel. De kerk *is* er, in allerlei verschillende vormgevingen, en tegelijkertijd is haar werkelijkheidsgrond dynamisch, beweeglijk, nooit vast en zeker. Zij komt op en verdwijnt weer. Zij bloeit in deze of gene streek, en dan is er weer verval. Zij groeit, neemt meer en meer ruimte in, en anderen komen haar voortdurend tegen. En zij krimpt. Anderen nemen haar nog slechts af en toe waar: kijk, de kerk is er ook nog!

Bonhoeffer onderstreept het fundamentele belang om de kerk niet in eerste instantie als een groep, of als een vereniging te beschouwen. De Geest schept – in verwachting én vervulling (!) – een geloofsgemeenschap, creëert ruimte voor een gemeenschap in de wereld. En dus geldt ook het omgekeerde. Waar zij niet langer waait, waar geen verlangen naar nieuwe inspiratie (meer) is, en waar bezieling ook niet meer wordt verwacht, daar houdt het uiteindelijk op.

Ik zet het punt van Bonhoeffer nog wat sterker aan.

De vraag naar de reden van het bestaan van christelijke geloofsgemeenschappen en naar de inhoud van wat zij te zeggen hebben hangt samen met haar begin. Als niet gebeurd was wat toen plaatsvond, was de boodschap van Jezus niet verspreid, waren er nu geen groothuisbezoeken, straatgesprekken, kerngroepen, opfriscursussen, maaltijden, kerkdiensten of vieringen, geen pastoraat, geen moreel beraad. Er waren geen christelijke rituelen en symbolen. Geen kleine kerken en geen kathedralen. Geen wereldwijde christelijke beweging. Geen christelijke toekomstverwachting voor de aarde. Wat komen christelijke geloofsgemeenschappen eigenlijk in de wereld doen?

Oorsprong van de kerk

Christenen vormden in de beginjaren nieuw sociale verbanden, die uit hooguit enkele tientallen leden bestonden. Kleine groepjes volgelingen van Jezus bestonden reeds in Galilea voor Jezus' dood, en later vormde zich in Jeruzalem een groep die regelmatig bijeenkwam. Aan het eind van de jaren dertig van de eerste eeuw vond de geboorte plaats van een christelijke gemeente in Antiochië. Er vormde zich in de Grieks-Romeinse wereld een nieuwe beweging in de samenleving, die aangeduid werd als 'christenen' (*christianoï*, Hand. 11, 26). Het waren groepen, die elkaar met een bepaalde frequentie begonnen op te zoeken. Wat al deze groepen met elkaar gemeen hadden was een vurig verlangen naar het Koninkrijk van God en 'wachten op Jezus' (1), een overtuiging dat de heerschappij van God in het optreden van Jezus was begonnen (2), het dopen van nieuwe leden als een inwijdingsritueel (3), en een traditie om op periodieke tijden samen te komen voor de avondmaaltijd (4). De

kernactiviteit van de geloofsgemeenschap was de maaltijd, waar brood werd gebroken en gegeten, wijn werd gedronken, gebeden, gesproken en gezongen. Christen zijn was regelmatig samen eten, met samenzang en onderlinge bevestiging van elkaars geloof. In de eerste en de tweede eeuw bestond een geloofsgemeenschap uit ten hoogste enkele tientallen leden: 'De gezamenlijke gemeentemaaltijd en de ruimte waarin deze plaats had stelden hun grenzen aan het ledental.' In het jaar 100 schat men dat ruim 7500 personen christenen waren, ongeveer 0,01 procent van de bevolking van het Romeinse Rijk.

Dit is het wetenschappelijk beeld, dat Nieuwtestamentici reconstrueren. Ten aanzien van het ontstaan van de eerste christelijke gemeenten ontstond binnen de zich ontwikkelende kerk een echter ook een geheel eigen traditie. Een *binnenkerkelijke* compositie aangaande de eerste momenten van de kerk, die we vooral terugvinden in de Handelingen van de Apostelen. En het is de visie en het eigen *zelfverstaan* dat hierin naar voren komt, dat ik in de vraag naar de bestaansgrond van de kerk wil vasthouden. Lucas probeert een beeld te geven van het essentiële. Hij wil een boodschap verkondigen. Wat blijkt? In een diepe verwondering om het bestaan en de groei van de *ecclesia* schetst hij rond het jaar 80 haar oorsprong in het verlangen naar God, naar Jezus Christus én in de collectieve ondervinding van de werking van de Geest die van hen uitgaat. De kern van een christelijke geloofsgemeenschap ligt buiten haar én – krachtens de belofte – in haar. Haar bestaan spreekt niet vanzelf. Voor het binnenkerkelijk zelfverstaan is de verwondering om de kerk en de dankbaarheid dat er een geloofsgemeenschap is essentieel. Hoe ambivalent de verhouding van mensen ten

opzichte van de kerk ook kan zijn, zij wordt gezien als een Godsgeschenk. Naar de beschrijving van Lucas is zij dat vooral, wanneer zij wordt ervaren als feestelijk én aanstekelijk. Dan is er de ervaring van een zichtbare gemeenschap als genade. De kern van de christelijke geloofsgemeenschap is hierdoor blijvend *excentrisch*. Zij heeft haar centrum, haar kern, haar midden, altijd – en principieel – buiten zichzelf. Derhalve, wanneer zij dichtbij haar kern is, is zij even buiten zichzelf. In haar feesten, bijvoorbeeld, kan zij zichzelf verliezen. Momenten van enthousiasme, wanneer zij zich richt tot God in gebed en zang komen haar niet vreemd voor.

Het is dus niet een gedeeld gevoel dat gemeenschap schept. Niet een gezamenlijk besef van het delen van fundamentele normen en waarden. En geen gemeenschappelijke, abstracte waarheid. Niet een gevoel, niet een ethiek, niet een overtuiging komt tot al deze mannen en vrouwen. Zelfs niet een ideaal. Maar de persoon van Christus komt hun aanwaaien. Deze oergeloofsgemeenschap krijgt haar energie volgens Lucas door de Geest die van Christus uitgaat. Deze mannen en vrouwen brengen geen opdracht over om zus of zo te leven, of een of andere nieuwe leer, of een antwoord op de vraag naar de zin van het leven, maar een persoon. Zij communiceren de persoon van Jezus Christus. Zij 'vergemeenschappelijken' Jezus Christus. De Geest van Christus is de *conditio sine qua non* van het christen-zijn. Ten slotte, het betreden van deze 'Jezusruimte' (Benoit Standaert) wekt op een waarneembare manier een verlangen om ook anderen hierin te laten delen. De groep mannen en vrouwen die door Hem wordt geraakt, weet zich doorgestuurd naar de wereld. We zien een wens om anderen deelgenoot te maken. Het lijkt

zelfs zo, dat het evangelie hun huns ondanks uit hun mond ontsnapt. Het evangelie neemt hen mee over de grenzen van hun bevattingvermogen en over de grenzen van de taal. Het begint te 'stromen'. Zij voelen zich geroepen om met mensen in gesprek te gaan.

De fundamentele vraag die ik vandaag wil stellen luidt:

wat is de bestaansreden van de geloofsgemeenschap in de Vinex-locatie? Op welke ruimte wordt aanspraak gemaakt en wat kom je er eigenlijk doen? Wat heeft de kerk eigenlijk te zoeken? En welke kerkvorm past daarbij?

Het gaat er mij om, dat er opnieuw enige verwondering ontstaat. Niet over de activiteiten en wat er allemaal wordt gedaan, maar over het zijn van een geloofsgemeenschap. Dat er een gemeenschap *is* en dat zij het waard is, los van haar betekenis voor de communicatie van het evangelie, om in zichzelf gewaardeerd én bemind te worden. Er valt veel op de eerste christelijke gemeenten aan te merken, maar er is een liefde voor de kerk bespeurbaar. Het is deze liefde die ik overigens ook terugvind bij Bonhoeffer. Ik kom daarmee tot mijn eerste stelling: *'Houden van de kerk' kan een belangrijk element zijn in de motivatie om in een geloofsgemeenschap te participeren. Voor kerkopbouw zijn momenten nodig, waarin de kerk op afstand wordt gezet, teneinde haar als fenomeen op zich te beschouwen.*

Het 'zijn' van de geloofsgemeenschap zelf, vraagt om aparte aandacht. In het schenken van tijd en aandacht aan de geloofsgemeenschap als zodanig, kan verwondering ontstaan, dat zij er is. In gesprekken over een geloofsgemeenschap is nodig dat niet

alleen wordt gelet op haar functie of haar doel, maar dat zij het waard is om als een wonderlijk verschijnsel te worden bekeken. Zij dient zélf als vreemd te worden ervaren, ontkoppeld te worden uit het vanzelfsprekende, teneinde haar, ondanks alle ambivalenties, lief te krijgen. Wanneer deze liefde deel gaat uitmaken van de motivatie om in haar te participeren krijgt de motivationele structuur, evenals in de relatie tot Christus en zijn boodschap van de verzoening en het Koninkrijk, een allocentrische kern. Er is dan sprake van een spiritualiteit, die behalve op God of op Jezus óók op de kerk zelf betrekking heeft... Het brengt mij terug bij het begin, hoe meer iemand is aangesproken, hoe moeilijker hij of zij ervan loskomt. Het ging immers om kerkelijke participatie en binding. Genoeg nu echter even wat bijbel en theologie betreft. Want de empirie is er ook nog. We stellen de zoeker in op het probleem van de binding. Er doet zich immers een probleem voor.

Binding aan de kerk

Binding aan de kerk heeft, meer dan vroeger, een *vrijwillig* karakter en een *incidenteel* karakter. Er is, zoals bij alle secundaire organisaties een 'crisis van betrokkenheid'.

Mensen kunnen zich met veel minder moeite dan vroeger laten uitschrijven en ze kunnen er ook toe overgaan om deel te nemen aan één of meer activiteiten in een andere geloofsgemeenschap. Of thuis te blijven. Ook de motivatie om zich te verbinden is veranderd. Men lijkt zich, volgens sommige onderzoeken, meer te verbinden op pragmatische, persoonlijk subjectieve gronden dan vanwege de inhoud van het geloof, het christelijk ideaal, de persoon van Jezus, etc. Sommige onderzoekers voorzien door deze keuzevrijheid een voor de kerk onontkoombaar dilemma. De kerk, zo luidt de redenering, kan het zich niet

veroorloven de persoonlijke behoeften van haar leden – en van degenen die de kerk verlaten – niet serieus te nemen. Er is immers een groeiend ‘aanbod’ van kerkelijke en niet-kerkelijke gemeenschappen, cursussen en instellingen. Stelt ze zich echter wel op deze behoeften in, dan dreigt ze haar specifiek godsdienstige inhoud te verliezen. Het huidige kerklid deelt in de alom tegenwoordige ‘fast-food-religiositeit’ en de kerk kan aan deze leden, volgens deze visie, haar boodschap van het evangelie niet meer kwijt.

Aan de andere kant zijn er onderzoeken die laten zien dat binding aan een kerk juist minder door pragmatische overwegingen wordt bepaald en meer door het eigen geloof en een gevoel erbij te horen. De geloofscommunicatie, in liturgie en preek, pastorale gesprekken en groepssamenkomsten, is voor betrokken leden van grote betekenis. Persoonlijke spiritualiteit en het belang dat mensen aan het onderhouden van het eigen geloof toekennen, hangen sterk samen met kerkelijke binding. Er is waarschijnlijk een sterke wisselwerking tussen het persoonlijk geloofsleven en de ervaringen met de kerk. Het geloof voedt de kerkelijke betrokkenheid en wordt erdoor gevoed. Het meest gekozen motief voor binding met de kerk is: samen het geloof beleven. Mensen binden zich eveneens aan een geloofsgemeenschap omdat ze deze ervaren als een ruimte om anderen te ontmoeten, als hulp bij levensvragen en omdat de kerk het hen mogelijk maakt om iets te betekenen voor een ander. Voor mensen met een *sterke* binding met de kerk zijn al deze motieven belangrijk. Mensen met een *zwakke* binding ‘scoren laag’ op deze motieven. Juist bij hen lijken pragmatische motieven te overheersen. De kerk is er voor de momenten waarop je haar nodig hebt.

Op grond van een analyse van de verscheidenheid aan motieven concluderen onderzoekers: ‘Zonder een vorm van subjectieve toeëigening en beleving van het geloof is de ontwikkeling naar een sterke binding met de kerk onwaarschijnlijk’. Ik neem de vrijheid om het om te draaien en kom daarmee tot mijn tweede stelling:

Binnenkerkelijke secularisatie, waarbij men participeert aan kerkelijke activiteiten zonder een doorleefd persoonlijk geloof, zal uiteindelijk leiden tot verzwakking van de binding en mogelijk tot een voorgoed afscheid van het christelijk geloof. Om de versterking van dat persoonlijk geloof zal het dus moeten gaan...

Wat zijn nu de mogelijke vormen voor een christelijke geloofsgemeenschap in een tijd van individualisering? Wanneer de maatschappij kan worden aangeduid als een ‘flash-society’, sociale bindingen en organisatorische verbanden precair zijn geworden en de binding aan de kerken met elke volgende generatie zwakker wordt, wat kunnen dan de scenario’s zijn voor geloofsgemeenschappen in Vinex-locaties? Moeten kerken kleinschalige, kortstondige activiteiten aanbieden? Op het terrein van de spiritualiteit, van gemeenschap en dienst aan de samenleving? Of dienen ze te blijven streven naar een duurzame, Christusgetuigende gemeenschap?

Drie modellen van christelijke gemeenschapsvorming

Ik wil drie opties schetsen, drie typen gemeenschapsvorming. Met bijbehorende metaforen, die aangeven hoe de ruimte die de kerk inneemt temidden van andere gemeenschappen, getypeerd wordt.

In het eerste model gaat het om een groeiende totale betrokkenheid van alle leden, totale toewijding aan God, aan Jezus, aan de Geest en aan elkaar. Haar metaforen zijn: de *ark*, het *vangnet*, de *couveuse*, het *opvanghuis*, de *enclave* of, wanneer de nadruk ligt op het opgeven van bepaalde vrijheden, het gehoorzamen aan de leiding en de pogingen van de leiding om de gemeenschap te 'vergrendelen': de *burcht*.

In het tweede model gaat het om de kernwoorden: openheid en pluriformiteit. Het gaat om een benadering waarin men de dubbelheid van de missionaire en de diaconale presentie van de kerk probeert te overstijgen met behulp van concepten als 'gastvrijheid' en 'pluraliteit'. De respons op de crisis van betrokkenheid is: graduele betrokkenheid, dat wil zeggen: een betrokken kern, die gemotiveerd is door het ideaal van de gastvrije kerk én een grote groep mensen die in meerdere of mindere mate incidenteel betrokken zijn: de gasten. De symbolen van dit model zijn: de *ronde tafel*, de *herberg*, de *tent* of het *plein*.

In het derde model gaat het om dienstbaarheid als een concept dat aangeeft begeleiding te willen geven aan mensen die daar behoefte aan hebben. De kerk is in deze visie een dienstverlenende instelling, een *service*-instituut, met één of twee beroepskrachten en een groepje vrijwilligers. Het antwoord op de crisis van betrokkenheid luidt: incidentele betrokkenheid. Zowel door gesprekken als door rituelen tracht men troost te bieden aan degenen die struikelen op de kruispunten van het

leven. Of mensen begeleiding te geven bij 'scharniermomenten'. Voor deze diensten wordt betaald. Het is als met de offergaven. Het streven naar en de verwachting van een duurzame gemeenschap, een gemeenschap die de 'momenten van gemeenschap' in het voltrekken van het ritueel overstijgt, heeft de kerk in dit model losgelaten. De symbolen van dit model zijn: de *servicebalie* of de *tempel*.

Het eerste model: totale betrokkenheid

Lidmaatschap is niet vrij van plichten. Wie lid is, moet beschikbaar zijn voor gemeenschapstaken en wordt actief gestimuleerd om andere mensen voor het evangelie te winnen. Leden krijgen het advies vriendschapsbanden te ontwikkelen binnen de geloofsgemeenschap en worden geacht deel te nemen aan kleine groepen, die tweewekelijks samenkomen. Ieder gemeentelid is in principe lid van een groep of kring. De leiding verlangt meer van de leden, naarmate het lidmaatschap langer duurt. Geloofsgemeenschappen van dit model kennen 'cirkels van toewijding' die mensen leiden van de 'rand' naar het 'centrum'. Eerst vraagt de leiding aan mensen om zich toe te wijden, vervolgens vraagt men om een 'grote en concrete' toewijding. Als eenmaal de keuze voor deze gemeenschap is gemaakt dan komt het individu binnen in een gemeenschap die hem alles biedt. Het is zijn nieuwe familie. Hij ondervindt een onbegrensde solidariteit in al zijn behoeften en hij wordt uitgedaagd in al zijn talenten. Het integratieproces is er volledig op gericht om mensen te bereiken, binnen te halen en vast te houden, in wat genoemd wordt, een 'warme *couveuse*'. Een onderdompeling in samenzijn met Christus en elkaar. Ten opzichte van de maatschappij is deze gemeenschap deviant. Zij markeert scherp het

onderscheid tussen 'wij' en 'zij'. De kanalen naar de buitenwereld staan wijdopen, maar het is een hele lange 'fuik'. Al spreekt men zelf liever van *vangnet* of *hengel*. De metafoor van het vissen is populair. Als ik het goed zie draait het in dit model vier keer om de letter 'b'. Het gaat er om mensen te bereiken, binnen te halen, te boeien en – voor het leven – te binden.

Het tweede model: graduele betrokkenheid

In het tweede model wordt de vrijheid van mensen benadrukt om de groepen of gemeenschappen waartoe iemand wenst te behoren zelf te kiezen. Ontmoeting en gesprek vanuit de eigen identiteit wordt echter niet geschuwd.

Geloofsgemeenschappen binnen dit model, waarvan de contouren zichtbaar worden in de Verenigde Staten, in Groot-Brittannië, Duitsland en Nederland, verwelkomen betrokkenheid in verschillende gradaties. Variërend van toewijding aan het ideaal van de open kerk, tot deelname als incidentele gast aan een specifieke activiteit. Het verlangen, dat mensen actief zullen deelnemen door met elkaar mee te leven, hun geloof praktisch zullen uitoefenen door spiritualiteit en hulpverlening, is niet afwezig, maar op gasten wordt geen druk uitgeoefend.

Een geloofsgemeenschap van dit type kent een minimum aantal identiteitsmarkerende elementen. Deze zijn echter wel duidelijk zichtbaar. Pluraliteit in overtuigingen, ethische opvattingen, en vormen van spiritualiteit wordt erkend en gewaardeerd.

In de ene vorm van open kerk-zijn ligt het accent op gastvrijheid vanuit een diaconaal perspectief, in de tweede op het scheppen van gemeenschap, in de derde op het vinden van een gastvrije liturgie.

Metaforen die dit model typeren zijn de *ronde tafel*, de *herberg*, de *tent* of het *plein*. Gastvrijheid, openheid, gemeenschap, presentie, ontmoeting met God en elkaar, en het 'scheppen van ruimte' worden gezien als doelstellingen in zichzelf. In de gast kan God verschijnen. Het gaat de geloofsgemeenschap nadrukkelijk niet om kerkgroei, 'mensen winnen' of bekering. Al wil men de hoop waaruit men leeft wel met anderen delen. De leden van de geloofsgemeenschap laten zichzelf zien. Gastvrouwen- en heren personifiëren de centrale waarden van hun gemeenschap. Ze dringen niet aan, maar willen ruimte scheppen voor gesprekken, waarvoor wederkerigheid en respect kenmerkend is. Wie participeert wordt geacht zich – geleidelijk – te verbinden met 'de zaak van het evangelie', waarbij ook de gastheer en gastvrouw zich moeten afvragen wat zij zelf als het erop aankomt nu eigenlijk geloven. De pastor geldt in dit model als de inspirerende coach of de gids, die 'gegrepen is door het visioen van de open, gastvrije kerk', voorkeur heeft voor ontdekkende vragen, en het verhaal stelt boven het betoog.

De geloofsgemeenschap probeert op een 'herkenbare' en 'bescheiden' manier aanwezig te zijn. Men wil graag een bijdrage leveren aan gemeenschapsvorming in de wijk. Er is een openheid om plaatselijke partners te vinden, te leren van de ervaringen van anderen. Kernmomenten van ontmoeting liggen vooral bij maaltijden, bij het uitwisselen van verhalen, maar ook bij feesten en vieringen. Bij de laatste wordt het experiment bewust gezocht en er is een grote openheid voor elementen uit andere denominaties of zelfs religieuze tradities. Een viering als de Thomasviering bijvoorbeeld, past bij dit model. Kerken worden gezien als open communicatieve milieus, waarin ruimte wordt geschapen voor de dienst, de gemeenschap en het

zoeken van de omgang met God. In deze drie dimensies vinden, door openingen voor 'waarom-vragen' en 'waartoe-vragen' te bieden, leerprocessen plaats. Als ik het goed zie draait het in dit model drie keer om de letter 'o': openheid, ongedwongenheid en ontmoeting met God en met elkaar.

Het derde model: incidentele betrokkenheid

Houdt de *open kerk* nog vast aan onderscheiden rollen of posities, met onderscheiden verwachtingen, al naar gelang men lid (potentieel gastvrouw of –heer) is, vriend (die een tussenpositie inneemt) of gast, -- en dus aan *graduele* betrokkenheid – in het derde model wordt de individualistische stijl van geloven, die past bij een hooggedifferentieerde en pluralistische maatschappij, volledig geaccepteerd. De bindende kracht van de zondagse kerkdienst of de viering, het theologische integratiecentrum voor kerkopbouw beschouwt men in dit model als niet adequaat om een langdurige belangstelling en regelmatig kerkbezoek teweeg te brengen. Maar sceptisch is men ook ten opzichte van de (duurzaam) bindende kracht van de andere vormen van interactie in een geloofsgemeenschap. Uitgangspunt in dit model is de afstandelijke, losse en gedistantieerde houding die veel van de leden innemen ten opzichte van alle pogingen om hen erbij te betrekken. Afstand ten opzichte van het instituut kerk zal, zegt dit model, de dominante stijl van geloven worden. Mensen hebben een *Bat*-relatie met de kerk. Het zal '*believing apart*' zijn, en soms '*together*'.

Hoe ziet dit model er dan uit? De kerk vindt volgens de woordvoerders van dit type haar meest stabiele expressie waar zij verbonden kan worden met de behoeften en problemen die horen bij de

persoonlijke biografie, die opkomen op de kruispunten van het leven. Zij heeft vooral toekomst in haar priesterlijk-ambtelijke handelen. Verschillende levenservaringen en verschillende sociale ervaringen worden serieus genomen en het zijn de verwachtingen die mensen hebben die de basis vormen voor wat de kerk in dit model aanbiedt. En dat aanbod bestaat vooral uit rituelen, symbolen en levensbegeleiding.

Goedbeschouwd is het streven naar gemeenschapsvorming niet helemaal afwezig, maar er wordt afgezien van een revitalisering van de duurzame gemeenschap. De geloofsgemeenschap wordt niet langer beschouwd als een 'lichaam', met leden, lidmaatschapsvereisten en een aanbod voor de leden. Er is ook geen gradueel onderscheid naar rol of positie. Men laat het verlangen naar betrokkenheid en actieve participatie van leden los. Dat model is, stelt men, in verval. Een geloofsgemeenschap wordt niet primair geconstitueerd door de formele vereisten van een institutionele infrastructuur van kerklidmaatschap. Maar door incidentele participatie aan het sociale en religieuze leven binnen (en buiten) haar muren.

Wat georganiseerd wordt heeft niet tot doel leden te mobiliseren. In dit type kerk wordt een open aanbod gedaan. Men maakt pelgrimages mogelijk voor belangstellenden, naar Taizé, of naar Lourdes. Er worden kloosterweekends georganiseerd, er is altijd een stiltekapel of een gedachtenismuur en de *rites de passages* worden met grote zorgvuldigheid vormgegeven, waarbij deze sterk worden gepersonaliseerd. De leiding zoekt naar een pastoraal en liturgisch aanbod, bijvoorbeeld om mensen in rouw te begeleiden of om mensen die naar een zegen verlangen ter wille te zijn. De vraag luidt telkens: hoe vinden we nieuwe rituelen en symbolen om tegemoet te komen aan datgene waaraan mensen in

onze plaatselijke context behoefte hebben? Kunnen we mensen een spirituele tempel bieden, een 'tempel van de Geest'? Het gaat om het creëren van een heilige ruimte, waarin verschillende 'nissen' zijn, sociale ruimtes waar mensen incidenteel, naar de behoefte en de gelegenheid, God kunnen ontmoeten. De kerk wordt gezien als een ruimte voor helende ontmoeting met God, voor hen die door het leven verwond zijn geraakt of zoeken naar spirituele vormgeving.

In het open-kerkmodel vinden we deze opvattingen en dit aanbod ook terug. Het streven naar een duurzame gemeenschap wordt in dit model echter niet opgegeven. Om de herberg te onderhouden en haar voortbestaan te garanderen is een kerngeloofsgemeenschap van gastvrouwen en -heren nodig, die leeft van dat inspirerende ideaal. Het is ook de reden waarom er van drie, of misschien wel vier ('gastvrouwen en gastheren, leden, vrienden en gasten') gelijkwaardige categorieën wordt gesproken. De gemeenschapsvorm in het model van het *service-instituut* of de *tempel* lijkt sterk op wat de cultureel antropoloog Turner *communitas* noemde. Een hoogst tijdelijke, momentane vorm van gemeenschappelijkheid, vooral op het gevoelsmatige, affectieve niveau, niet met betrekking tot de overtuigingen. Er wordt dus wel naar gemeenschap gestreefd, maar deze ontstaat tijdens de voltrekking van het ritueel (de begrafenis, de gedachtenisbijeenkomst, de zegening, de stille tocht, de pelgrimage) en valt daarna weer uit elkaar. Het is hevig en intens, maar telkens kortstondig.

Elke doelgerichte druk om een *face-to-face* gemeenschap te vormen op het fundament van een vaste plaats, wordt gezien als oorzaak van desintegratie: dan komen mensen ook niet meer voor het ritueel. Men beschouwt de druk, die meekomt met het institutionele

lidmaatschap als vervreemdend en niet langer passend bij mensen, die zich hooguit incidenteel en kortstondig wensen te binden.

Vragen bij de drie modellen

Het probleem van de eerste vorm ligt in de 'oplossing' van de spanningsverhouding 'binding, betrokkenheid' versus 'vrijheid' ten gunste van de eerste en ten koste van de laatste. De vraag is of het houdbaar is om van kerken een *stronghold* te maken van maken van permanentie, continuïteit en stabiliteit. Een gemeenschap waarin iedereen het met elkaar eens is blijft fragiel. Uiteindelijk zal het nodig blijken om deze te verdedigen en te fortificeren.

Het probleem van de tweede vorm lijkt te zijn, dat het moeilijk is om de spanningsverhouding vast te houden tussen de wens en de noodzaak tot binding aan één gemeenschap (de 'herberg') en de vrijheid om het elders te zoeken of slechts aan een enkele activiteit mee te doen. Om aan beide polen recht te doen. Het accentueren van vrijheid is uiteindelijk fataal voor het voortbestaan van de geloofsgemeenschap zelf. Het benadrukken van de noodzaak tot binding aan het ideaal van de gastvrije kerk kan (potentiële) gastheren en -vrouwen echter overvragen. Wanneer anderzijds, juist om in het spanningsveld te blijven staan, alle nadruk wordt gelegd op het gesprek, het samen zoeken en samen leren, komt de vraag op of een christelijke geloofsgemeenschap niet sterker dan ooit uit moet gaan van een – in Christus – geschonken identiteit. Dreigt zij in het zicht van de pluraliteit, die ook gegeven is met een gelijkwaardige en wederkerige verhouding van de verschillende categorieën in de geloofsgemeenschap, anders haar identiteit niet te verliezen? In de derde vorm wordt betrokkenheid bij en zelfs de vorming van een duurzame

gemeenschap opgegeven. Met Max Weber vragen we ons af of een profetische religie als het christendom zich dat kan veroorloven.² Priesterlijke religies bieden deze mogelijkheid nadrukkelijk wel. Er is geen priester zonder cultus, rituelen en offergaven. Een geloofsgemeenschap als precaire, maar niettemin op langere termijn enigszins stabiele gemeenschap is, volgens Weber, echter onontkoombaar als 'product van de veralledaagsing' van het charisma van de profeet. Het gaat om het duurzaam veilig stellen van de oorspronkelijke boodschap. Anders gezegd, de boodschap van het evangelie behoeft sociale ondersteuning. Indien er geen gemeenschap is en geen institutionele structuur, verdampt de boodschap.

Een dubbele kerkvorm

Het moment is aangebroken, lijkt mij, om – met in achtneming van het voorgaande – een aanzet te geven voor een vierde mogelijkheid. Is er een kerkvorm denkbaar, waarin de nadruk zowel ligt op de toewijding aan het evangelie, aan de persoon én de boodschap van Jezus Christus als op de vrijheid om incidenteel, af en toe deel te nemen? Is er een kerkvorm mogelijk, waarin het streven naar een duurzame christelijke geloofsgemeenschap en de erkenning van het standby-karakter van veel vormen van kerkelijke participatie niet langer op gespannen voet met elkaar staan?

Mijn derde en laatste stelling luidt:

² M. Weber, 'Religiöse Gemeinschaften', in: M. Weber, *Gesamt Ausgabe, Band 22-2. Wirtschaft und Gesellschaft. Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Nachlaß. Teilband 2: Religiöse Gemeinschaften*. Hrsg. H. Knippenberg, Tübingen 2001, 194.

geloofsgemeenschappen in Vinex-locaties moeten hun bestaan uiteen zetten in twee verschillende werkvelden.

Het gaat om een dubbele kerkvorm, een ellips met twee brandpunten. In het eerste brandpunt gaat het om de cirkel van de toegewijden, mensen die zich door het evangelie, de boodschap van het Koninkrijk van God, de boodschap van de verzoening, door de persoon van Jezus, door God, door de Geest aangesproken weten. Hoe verder je in deze cirkel komt, des te langer is inderdaad de terugweg. Hier richt de aandacht zich op het bidden, het zingen, de spirituele lezing van de bijbel, en op de sacramenten. Er is ruimte voor persoonlijke geloofsverdieping, maar ook voor het naar buiten toe getuigen. Er is de uitnodiging tot participatie, vanuit een bezielend persoonlijk geloof, waarin de ander wordt vrijgelaten en gestreefd wordt naar integriteit. In het tweede brandpunt gaat het om de cirkel van, wat in de zestiende eeuw genoemd werd, de 'liefhebbers'. Hier gaat het niet om getuigenis, maar om dienstverlening. Niet om mensen via culturele ontmoetingen, levensbegeleiding in rituelen en gesprekken, binnen te willen loodsen, maar om dienst en gastvrijheid pur sang. Voor beide: getuigenis én dienst is de kerk in het leven geroepen. Ik spreek er graag met u over door.

Dr. Henk de Roest is hoogleraar Praktische Theologie in Leiden

(De test van deze lezing is uitgebreider te vinden in het in september 2005 bij uitgeverij Meinema te verschijnen boek: Henk de Roest, *En de wind steekt op...* kleine ecclesiologie van de hoop).

